

Kameny Jeruzaléma

Zpráva o zdi, za kterou něco velkého naslouchá a dýchá.

Solvitur ambulando. Solutio sophismatum.

„Vyřeš chůzí.“ Člověk chodí tak dlouho, až mu věc začne být jasná. Dříve často používaná, ale dnes již téměř zapomenutá technika.

Dvojité město

Jeden Jeruzalém leží na zemi a druhý se vznáší nad ním na nebesích. Do toho druhého je naštěstí možné se podívat jenom na zvláštní pozvání. Jeruzalém je proto dvojitý, symetrický a zrcadlivý. Je to jedno z nejprohlanějších měst celého světa. Na žádný z jeho popisů se nedá spolehnout, protože jej vždy psali lidé sledující nějaký cíl, a tím byl prospěch, národ nebo Bůh. U většiny měst se v hrubých obrysech dá věřit údajům uváděným v knihách a průvodcích, ale o Jeruzalému to neplatí. Je to angažované město, ve kterém si člověk musí zvolit nějakou stranu. Nelze zde žít stranou od ideologií a pověr, protože to je příliš nebezpečné.

I v tak složitých a starých městech jako je Řím se nakonec dá nalézt nějaká hranice mezi úctou a odporem, ale v Jeruzalémě to je skoro nemožné. Všichni se shodnou – a nelze to popřít – že to je svaté místo. Na povahu této svatosti neexistují různé názory, ale jenom různé meče vnořené do cizích hrudí. Jeruzalém je nejvíc posvátné místo pro křesťany a židy a po Mekce a Medíně třetí nejposvátnější místo islámu. Ani jeden z těchto tří velkých systémů není jedním světem. V sedmém století fungovalo ve Svaté zemi na sedmdesát arménských klášterů. Koptové, ač křesťané, raději bojovali svůj svatý boj na straně Saladína proti křižákům. Kabalisté ze Safedu byli v opovržení u ostatních židů. Sufije pronásledovali a k smrti odsuzovali jejich islámští bratři. V historickém Jeruzalémě nestojí proti sobě jen křesťané, muslimové a židé, ale také židé proti chasidům či křesťané proti sobě samým a společně proti svobodným zednářům, kteří rovněž odvozují svůj původ z Chrámu. Moc města se projevuje tzv. „jeruzalémským syndromem“, kterým každoročně onemocní kolem 50–200 poutníků. Ti se domnívají buď, že jsou Kristus, mesiáš nebo že naplnily poslední dnové světa. Existuje pro ně zvláštní klinika, kde se mesiáši navzájem obviňují ze samozvanectví. A což teprve obyčejní obyvatelé, kteří jsou této atmosféře vystaveni celý

život! Zdánlivě jsou imunní, ale ve skutečnosti je mnoho z nich jenom dobře maskovanými blázny, kteří by na léčení měli být posláni do nějakého neextatického města jako je Přerov nebo Karviná.

Důvodem je pochopitelně svatost města. Odsoudit někoho ke smrti ukřižováním nebo podříznutím krku můžete jenom, když berete náboženství smrtelně vážně. Když byl zbourán Chrám jeruzalémský, neměla Přítomnost Boží kde přebývat. Odešla na Horu olivetskou a tam plakala. Není nutné v tom hledat nějakou ekumenickou metaforu. Z chrámové plošiny je to kousek cesty přes mělké údolí a Hora sama je spíš kopec, ze kterého se dá chrámový okrsek dobře přehlédnout. Přítomnost Boží rovněž není nějaká metafora, ale v podstatě technický termín (Divine Presence, hebrejsky to neumím napsat), který je již celá staletí různými školami soustavně rozpracováván, podobně jako třeba my uvažujeme o DNA.

Rozbitím chrámu byl tento druh přítomnosti rozptýlen mezi mnoho budov a lidí. Boží přítomnost se v horním, nebeském Jeruzalému projevuje, tak jak bychom očekávali – harmonickým soužitím beránek a lvíčat, ale ve spodním, pozemském Jeruzalémě je situace složitější. Do hry vstupuje stín Přítomnosti, jímž je šílenství a nenávisť. Je zde o to silnější, oč je Přítomnost přítomnější. Být vyvoleným národem je výhra jenom v horním Jeruzalémě.

Někdy si pohrávám s myšlenkou, že sestrou či stínem Boží přítomnosti je Boží šílenství čiré nenávisti. V Jeruzalémě všech dob má tento starý ariánský blud něco do sebe. Cítíte-li to první, jste si vědomi i druhé sestřičky. Ó svatý Jeruzaléme, jsi příliš velké sousto pro jednoduchého poutníka! Zahlédl jsem tě a nevěřím ti žádnou nauku, žádné slovo nebo gesto. Pokud v něco věřím, pak je to jediné tvá svatost bez přívlastků.

A bojím se jí!

Jeho historie

Pro dějiny celého Středomoří, ale zejména Egypta, Mezopotámie, Jemenu, Palestiny a Kréty je důležité období, které skončilo před pět a půl tisíci let. Je to konec tzv. africké vlhké fáze, během které byla Sahara pokrytá jezery a Blízký východ rozptýlenými lesy a pastvinami. Sucho způsobilo obrovské migrace, během kterých docházelo k nemilosrdným kmenovým válkám a všem typům genocid, jejichž dozvuky zní Starý zákon. Země nemohla uživit všechny, a tak bylo nutné slabší kmeny s málo mocnými ochrannými božstvy vyhubit. Představujeme si, že v dobách hojnosti vedle sebe mohly existovat malé, nezávislé polokočovné kmeny či rodinné klany, ale že ve válečných dobách nedostatku donutil tlak konkurujících si etnik vytvářet kmenové svazy s velkými bohy, které byly tím úspěšnější, čím

víc přijímaly novou jednotnou identitu, organizaci a znalost odlévání bronzu. Tehdy zahynulo i mnoho bohů, duchů míst a ochránců stád.

Před pěti tisíci lety tak vznikly téměř současně velké civilizace Egypta, Mezopotámie a Kréty i celá řada dalších kulturních ohnisek včetně Jeruzaléma. Jeruzalém díky tomu, že leží na vlhké návětrné straně v dosahu přímořského klimatu a navíc poměrně vysoko 700–800 metrů nad mořem nikdy neprodělal úplný environmentální kolaps. Hory snížily průměrné roční teploty, zvýšily roční srážkový úhrn, a tím redukovaly odpar a prodloužily vegetační období. Zároveň byly dostatečně ploché na to, aby zabránily devastující erozi původně mocné vrstvy hnědé až hnědočervené úrodné půdy. Jeruzalém posledních pěti tisíc let se svým rozvinutým zemědělským zázemím nikdy nezaniknul, ale vždy se o něj bojovalo. Kousek za městem již začíná srážkový stín Judské pouště. Jeruzalém je město na hranici. Sodoma, Gomora a Jericho nejsou geograficky daleko, ale je to již jiný aridní svět, ve kterém se dá zajít bez pokračování a bez náhrady.

První zmínky o městu patřícím ještě Kananejcům se objevují v egyptských papyrech z 14.–19. stol. před Kristem. V té době už byl starověký svět propojen po staletí fungující sítí karavanních cest. Do Egypta to bylo jen pár dní cesty, ale stříbro se vozilo z anatolských, tedy tureckých Stříbrných hor, část zlata až z Uralu, modrý lapis lazuli byl dovážen ze severního Afganistánu a šedý diorit z Ománu. Hlavní obchodní centra tehdejšího světa ležela v mezopotamském Uru, na pobřeží Jemenu a Ománu a pravděpodobně na území Gazy. Palestina byla spojena s Egyptem jednak lodní dopravou, jednak frekventovanou vojenskou fénickou cestou vedoucí při pobřeží, a odtud do Memfidy. Této rušné cestě se sice vyhýbal prchající Mojžíš, ale ne Svatá rodina směřující do Heliopole na severním okraji Káhiry. Pravděpodobně v roce 997 před Kristem dobyl původně jebusitské město král David a přinesl do něj archu úmluvy. Z kananejského hlediska to byla sprostá genocidní agrese, z židovského hlediska zakládala tato válka navždy nárok na Jeruzalém. Akt anexe byl legalizován samotným Hospodinem, který toto území Židům přislíbil. Tuto interpretaci však místní a především okolní národy dalších nejméně tři tisíce let nepřijaly za svou.

Davidův syn Šalamoun pak začal se stavbou prvního chrámu, který fungoval asi 400 let.

V roce 586 před Kristem dobyl po dvouletém obléhání babylonský král Nebúkadnesar Jeruzalém, zabil židovského krále, zboural chrám a většinu populace odvedl do zajetí.

V babylonském zajetí si Židé hlouběji a rychleji uvědomili, kým jsou a čím nechtějí být. Po padesáti letech se směli vrátit a podle původního půdorysu obnovit chrám. Nastalo období druhého chrámu, které bylo po šesti stoletích ukončeno povstáním proti Římanům a zničením druhého chrámu. Jen několik desetiletí před tím rozšířil zbožný král Herodes, jeden

z největších stavitelů tehdejšího antického světa, chrámový okrsek na dvojnásobek a provedl celkovou rekonstrukci města. Západní stěna, tedy Zed' nářků je opěrnou strukturou Herodovy chrámové plošiny. Nejposvátnější židovské místo bylo postaveno králem, který pro křesťany představuje exemplárního zloducha Nového zákona. To je jen jiný – a tolik jeruzalémský – projev Boží Přítomnosti.

Část Boží Přítomnosti zůstala v chrámových základech, takže člověk, který se u zdi modlí nebo do jejích spárů zastrkává papírky s přáním, ví, že na druhé straně zdi někdo je. Ten někdo však chce, aby se k němu lidé obraceli jeho způsobem, takže Arabové i křesťané mají své vlastní zdi v Dómu na skále nebo na Via Dolorosa. Ježíš byl v druhém chrámu nejspíš mnohokrát, protože se slušelo třikrát do roka vykonat při velkých svátcích do chrámu náboženskou pouť. Vcházel zejména tradiční Jižní branou zvanou Krtek neboli Hulda. Člověk v ní kráčel nahoru podzemním koridorem po kamenném schodišti a cítil se jako krtek vynořující se z podzemí, jako poutník, jenž sestoupil do přední, dnes již zrušené, románské krypty v kostele sv. Jiří na Pražském hradě a teď stoupá ke světlu jako zrno vržené do půdy. Zdobená podzemní chodba z Herodovy doby představuje sice kromě vlastních ohradních zdí jedinou dochovanou památku z doby druhého chrámu, ale téměř nikdo ji nespatriil. Slouží jako skladiště mešity Al-Aksa, do kterého je přístup dokonce i islámským učencům většinou uzavřen. Schodiště k branám Hulda a zazděný trojitý portál východní brány je však dodnes patrný. Z původní brány se však zachoval jen jeden kámen na levém okraji západního portálu. Krtčí brána – hlavní poutní vstup na chrámovou horu je jedním z nejsilnějších a nejvíc autentických míst celého Jeruzaléma. Bylo odkryto archeologickým výzkumem poměrně nedávno a stalo se součástí historické expozice. Žádná židovská organizace ani křesťanská církev si jej nedokázala přivlastnit. Můžeme mít oprávněné pochyby o zastaveních křížové cesty na Via Dolorosa, které byly sice podle staré tradice ale přeci jen *bona fide* zafixovány až v 19. století, ale těžko si představíme, že historický Ježíš chodil do chrámu jinudy.

V letech 132–135 po Kristu vedl Bar Kochba druhou židovskou válku. Jejím výsledkem bylo téměř úplné zničení Jeruzaléma, na jehož místě byl založeno římské centrum Aelia Capitolina. Židům byl na další dvě století vstup do města zakázán. *A když si přejeme zahubit město nějaké, poručíme boháčům jeho, aby v něm nepravosti páchali – a pak uskuteční se slovo naše nad ním vyřčené a zahubíme je zničením dokonalým. Kolik pokolení jsme již zahubili po Noemovi!* (Korán, súra 17)

Ve čtvrtém století legalizoval císař Konstantin křesťanství. Jeho matka Helena putovala do Jeruzaléma, podle snu objevila ve skalní prostore bývalého antického podzemního lomu Svatý kříž a přivezla jej do Říma do nově založeného kostela Svatého kříže jeruzalémského. Jeho

část putovala díky sběratelským aktivitám Karla IV. i do Prahy, kde se však již nalézala jiná jeruzalémská relikvie. Jedná se o několik kamenů z Chrámu jeruzalémského, o kterých se vypráví, že nad nimi byla vztyčena Staronová synagoga. Z památkářského hlediska se jedná o zapeklitou situaci, protože při obnově chrámu bude dle jiného starého podání nutné kameny vrátit na původní místo, čímž o synagogu, pražskou chloubu, můžeme přijít.

V sedmém století došlo k perské invazi, během které byla zničena většina chrámů. Palestina ležící na periferii Perské říše byla v několika vlnách, ale přesto celá staletí považována za oblast perského vlivu, takže i současná veřejná vyjádření íránského prezidenta Ahmedinežada o nutnosti zničit Izrael mají bohužel historický základ. Jakoby Blízký východ byl posledních pár tisíc let jedním velkým kotlem, ve kterém se míchají a vaří stále stejné emoce.

Krátce na to Jeruzalém ovládla islámská vojska. Kolem roku 640 byly na chrámové plošině postaveny dvě mešity, které patří mezi nejposvátnější islámská místa – Al-Aksa a Skalní dóm. Během slavné noční pouti (Korán, súra 17) nasedl Prorok na zázračného koně Buraka, který jej odvezl k místu Šalamounova chrámu. Zde díky díře v metafyzické bandáži města (viz dále) vystoupil či po žebříku vylezl na nebe, kde nejprve mluvil s proroky a pak se samotným Bohem. Tato súra možná ovlivnila Danta při psaní *Božské komedie*. Tím se Jeruzalém stal posvátným místem třetího velkého monoteistického náboženství – islámu. Podle lidového arabského podání zanechal Mohamed svého koně u Západní zdi chrámové hory, takže na kámen nanebevzetí mohl vyjít západní branou a ne jako Ježíš branou jižní. Ne-muslimům je vstup na chrámovou horu od západu zapovězen.

Zhruba do roku tisíc fungovaly v určité vzájemné toleranci v Jeruzalémě svatyně všech tří velkých náboženství, ale roku 1009 nařídil pološílený káhírský kalif Hakim perzekuci křesťanů a ničení chrámů. Pak přišli seldžučtí Turci a v patách za nimi křižáci, kteří roku 1099 ovládli město a zmasakrovali muslimy i židy. Následují neklidná dvě staletí vyplněná nájezdy křižáků, Turků a Mongolů. Jeruzalém se až do britského mandátu v roce 1917 stává součástí upadajícího ottomanského impéria. Díky Turkům milujícím pevnosti si sice město nezachovalo své staré kostely, ale dodnes jej obklopují hradby.

V roce 1860 začal platit „toleranční patent“, který umožnil návrat křesťanů a židů. Proto ve většině zdejších kostelů nalézáme pod podlahou antické cisterny a skalní hrobky, nad tím něco málo byzantského zdíva, pak strohou ale monumentální křižáckou architekturu širokých oblouků přechodného slohu mezi románským uměním a gotikou, pak islámskou transformaci na mešity a úplně nakonec historizující kostely 19. století s barvotisky a upadlým církevním uměním té doby. Není většího kontrastu mezi kostely benátskými a jeruzalémskými. Ty první

jsou vyleštěnými církevními muzei, ty druhé umělecky zachraňuje nějaká napůl lidová ikona koptské, arménské nebo syrské provenience.

Izrael ztratil historický Jeruzalém během první války téměř okamžitě po svém založení a získal jej nazpět až po šestidenní válce v roce 1967. Během následujících dvaceti let byl proveden zásadní archeologický výzkum jeruzalémských měst. Řím je intenzivně archeologicky zkoumán víc jak dvě staletí, Praha jedno. Hlavní objevy v Jeruzalému teprve přijdou.

Politicky korektní popis některých důležitých kamenů

V Jeruzalémě je snad každá historická či mýtická událost stvrzena kamenem nebo podzemní hrobkou či jeskyní. Město a zvláště samotná chrámová hora je protkáno sítí chodeb a podzemních prostor. Jedná se o podzemní lomy na kámen, celé generace cisteren, odvodňovací kanálky, vodní přivaděče, dopravní tunely, koridory pro chrámové kněze, kteří se nesměli znečistit kontaktem s okolím, rituální lázně mikve, přirozené jeskynní systémy, krasové vývěry jako je slavný pramen Gihon, který napájel rybník Siloam původního Davidova města. K tomu se dají připočítat tajné skrýše, spojovací chodby a mýtické zářivé jeskyně světél a šeptajících duší.

Některé důležité kameny Jeruzaléma:

Kámen Golgoty: jedná se o vápencové návrší obklopené kostelem Svatého hrobu. V horní kapli pod oltářem se věřící schoulí pod kamennou menzu oltáře a přiloží hlavu na kulatý otvor, ve kterém podle podání měl stát Kristův kříž. Po stranách je vidět přirozený skalní výchoz.

Adamova škvíra: skalisko pokračuje dolů do kaple Adamova hrobu, který je přímo pod Golgotou. Podobně jako Maria je završením Evy, tak Kristus je završením Adama a jeho kříž vyrůstá z jeho hrobu. V prosté nezdobené kapli je zasklené okno, kterým je vidět škvíra ve skále, která vznikla při Ježíšově smrti a malá dutina, kde byla Adamova lebka.

Kristův pohřební kámen: proti vchodu do kostela leží korodovaná vápencová deska podobná balzamovacím stolům starých Egyptanů, na které bylo vonnými oleji natřeno Ježíšovo tělo. Kámen z místního mramoru je prastarý, je korodován a má nádhernou barvu. Do žlutavé jemnozrné hmoty pronikají červené skvrny a zarudlá kresba připomínající prolitou krev. Kameni se též říká Kámen posledního pomazání.

Andělský kámen: v předsíni Božího hrobu je malý oltář s kamenem, který je pozůstatkem mlýnského kola, jímž byla uzavřena Ježíšova hrobka. Na tomto kameni se Mariím zjevil anděl podobný blesku a řekl jim, že Ježíš byl vzkříšen. Hrobky té doby mívaly před vchodem kamenný žlab, ve kterém stál kulatý kámen, nejčastěji staré mlýnské kolo, které fungovalo jako dveře – bránilo psům dostat se dovnitř, a přitom šlo docela dobře odvalit. Ještě v 11. století byl kámen celý, ale pak byl rozdělován mezi krále, až něj zůstal jen malý obdélník.

Kámen Nalezení sv. Kříže: v nejspodnějším patru kostela svatého hrobu leží antický lom na svrchnokřídový vápenec zvaný „královský“. Ve stropu jsou patrné záseky po odlomení jednotlivých kamenů. V této prostoře měla sv. Helena nalézt tři kříže z Golgoty. Ten pravý poznala tak, že na něj položila nemocnou ženu a ta se uzdravila.

Kámen Svatého hrobu: uprostřed kostela Svatého hrobu se nalézá rozpadající se stavba sv. hrobu postavená v u nás nezvyklém slohu ottomanského rokoka, kterou pohromadě drží železné traverzy. Uvnitř v malé místnosti, kam se vejdu tři lidé, je Ježíšův hrob, který původně ležel ve skalní hrobce, jež byla ještě v byzantském období odlámána. Šikovní Kopti se k hrobu prohrabali zezadu z malé kapličky, takže se asi dvaceti centimetrů hrobu lze dotknout na zemi v levém rohu u nápisu „Koptská církev“ (to je hlavní nápis), zatímco vedlejší nápis hlásá „ Svatý hrob“.

Kámen Krvavého potu: na Olivetské hoře se v moderním kostele Svatého Utrpení ukazuje skalisko, na kterém se Ježíš modlil před ukřižováním. V rozích kostela však skalisko zasahuje výš, takže je patrné, že původní povrch kamene, na kterém Kristus klečel, je asi tak o metr odlámáno, což je dost pietní úprava.

Druhá Kalvárie: leží naproti Damašské bráně. Generál Gordon, hrdina tažení omdurmanského, který téměř ubránil Chartúm, zde objevil skálu podobnou lebce, za ní byla zahrada a v ní vykopali hrob, který přiřknul Ježíši Kristu. Je to příjemné místo, skála se doopravdy podobá lebce, ale pokud oko sklouzne trochu stranou, tak se skalisko víc podobá neolitické bohyni se šikmými očima připomínajícíma zrní. Po jeruzalémském způsobu musíme věc interpretovat jako zázrak – sotva protestanti získali svůj první jeruzalémský pozemek, hned na něm objevili Ježíšův hrob. Místo milují zejména černoši z Nigérie, kteří sem podnikají zájezdy.

Kámen Davidovy hrobky: na hoře Sionu, pod místem Poslední večeře Páně (krásná gotická místnost z 12. století), leží pod kamenným zdivem pokračujícím skalní stěnou, do které byla vytesána „jeskyně“, tedy hrobka, mramorový kenotaf krále Davida. Jedná se o poutní židovské místo, které bylo vytvořeno Araby a poprvé popsáno historikem Al-Mukadasím v roce 985.

Kámen v kostele Nanebevzetí Panny Marie: jeden z nejkrásnějších jeruzalémských kostelů leží na Olivové hoře. Připomíná románský tunel, který vede šikmo dolů do začouzených zemských hlubin, kde na něj navazuje další tunel, z jehož stropu visí desítky lamp. V zadní části je malá svatyně obklopená podřadnými ikonami, která v sobě uzavírá hrob Panny Marie. Je to podivný kus zvětřalého vápence, do kterého jsou pravděpodobně sběrateli relikvií vyhloubeny jakési záhadné důlky, jejichž původ jsem nebyl schopen rozeznat, a navíc mne v tomto malém prostoru málem ušlapali ruští poutníci.

Kámen otázky: pomáhal vracet ztracené věci a varoval před povodněmi. Dnes je ztracen.

Kámen sváru: mezi kameny Západní zdi je i kámen sváru, který zde začaroval syn proradného krále Nebata. Nikdo neví, který kámen to je, ale dokud nebude nalezen a odstraněn, nedojde v Izraeli k míru.

Sarkastický Monty-Pythonův kámen: leží na římském tržišti Cardu. Statisticky bylo prokázáno, že osoby, které na něj nevědomky šlápnou, mají až třikrát větší šanci než ostatní, že budou uneseny mimozemšťany.

S mnoha kameny se to má jako s Jeskyní sv. Pelagie na Hoře olivetské, kde je podle židovské tradice pohřbena místní sibyla (II. Královská, 22,20), podle křesťanské tradice Pelagie poustevnice antiochejská a podle muslimské tradice jistá Rabi'a al-Adawya. Moderním vyznavačům ekumenického a politického dialogu je snad jasné, že kompromisní řešení, kdo byl v jeskyni skutečně pochován, není možné. Kromě toho existují další desítky kamenů a sloupů, které jsou nějak spjaty s kdejakou událostí židovských a křesťanských dějin.

K jednomu sloupu v kostele Svatého hrobu dokonce věřící – jak jsem viděl – přikládají ucho a poslouchají, co jim šeptá.

Téměř všechny kameny jsou tvořeny místními vápenci, mezi kterými zejména vyniká tvrdý, ale rozpadavý žlutý mramor s jemným červeným žilkováním. Velmi krásné jsou ohlazené, protiskluzově rýhované kameny římských cest. Některé sloupy pocházejí z egyptských a antických chrámů. Jsou tvořeny červenými žulami ze Sinaje (např. Večeřadlo) nebo šedými žulami a diority snad z Ománu. V Byzantské době byly často používány zelené sloupy z hadcové brekcie (breccia verde), červené vápencové sloupy (breccia rosa), tmavě šedé bituminózní vápence a laminované krystalické mramory. Nejúplnější sbírku stavebních a ozdobných materiálů nalezneme na nádvoří Islámského muzea na Chrámové hoře.

Kameny jeruzalémské je třeba obejít byť s pocitem, že je člověk soustavně jeruzalémsky obelháván. Modlitby poutníků jim však dodaly druhotný, ale silný náboj. V místě poslední večeře Páně jsem necítil skoro nic z Bible, ale vzpomínal jsem na dojetí Kryštofa Haranta

z Polžic a prohlédl si znak města Regensburgu vyrytý dávným cestovatelem. Mým oblíbeným místem se čistě pocitově stala pramálo posvátná kaple Adamova hrobu pod Golgotou.

Létající kámen Chrámové hory

Všechny jeruzalémské kameny jsou druhotné ve srovnání s kamenem, který vystupuje pod zlatým dómem Chrámu na Skále. Ten je dnes možné zahlédnout jen škvírou ve dveřích, protože místo bylo křesťanům uzavřeno. Popis kamene je neskromný. Jeho přehánivá sebestřednost je tak obrovská, že člověka znejistí, ale pokud na chvíli připustí, že v místě něco svatého přebývá, dostaví se poetický úžas. Celkový pocit je tvořen napětím mezi úctou k místu a odporem k místnímu velikášství. Celá záležitost bude zjevná z popisu kamene Chrámové hory.

Jeruzalém je středem světa. Je to zřítelnice Země. Stvořitel vzal jednou drahý kámen ležící pod jeho trůnem a mrštil jím do propasti. Kámen pronikl do země, ale jeho část zůstala nad povrchem. A to je Chrámová hora. Z jejího středu v koncentrických kruzích dorůstala země. Na tomto kameni byl založen svět, proto se mu říká Kámen založení. Kámen má na sobě vyryto tajné jméno Boží, které každý zapomene. Kámen byl původně pokryt hlínou, ale Bůh ji sebral a vytvořil z ní Adama. Ale také se říká, že z hlíny na kameni byla stvořena jen Adamova hlava, zatímco tělo pochází z Babylonu a údy ze všech částí světa. Na tomto kameni se Bůh zjevil Davidovi, a proto zde jeho syn Šalamoun postavil první chrám. Základy kamene jsou tak hluboko, že je poznal jenom Jonáš. Jednou ho spolkla ryba. Naštěstí v jejím žaludku našel perlu, která svítila, takže viděl věci skryté na dně propasti. Ryba mu řekla: Víš, že mne dnes má sežrat velryba? Jonáš jí poručil: Zaveď mě k velrybě. Té pak začal vyhrožovat, že ji vyzdvihne na nebesa a připraví z ní jídlo pro spravedlivé. Velryba raději odplavala a Jonáš si na rybě vyžádal, aby mu ukázala základy kamene. Ryba jej pak vyvrhla na pobřeží. Z kamene sahají neviditelné nitě k cherubínům, kteří zpívají. Cherubové jsou svázáni s lidmi a všichni společně ukotveni v kameni. Celý svět spočívá na velrybě, jejíž hlava je v místech, kde vychází slunce. Na zádech velryby roste palma a v její koruně spočívá kámen.

Kámen Založení se v arabštině jmenuje es-Sakrah a proto je Omarova mešita nazývána „Chrámem na skále“ či „Chrámem na hoře“. Až budou lidé vzkříšeni, kosti budou tančit ve větru a bude na nich růst maso. Tehdy se Kaaba z Mekky vydá na cestu do Jeruzaléma. Jeruzalémská skála ji pozdraví: „Pokoj s tebou vzácný hoste!“

Muhammad na své noční pouti uviděl kámen jeruzalémský a v slzách dojetí jej pozdravil. Ale i skála byla dojatá přítomností Prorokovou, narostl jí jazyk a odpověděla mu: „Pokoj i s tebou, Posle Boží.“ Od té doby se někdy na východní straně skály objevuje jazyk, kterému se říká Lisan es-Sakrah. Prorok se posadil na skálu a ta se vznesla až do nebe. Naštěstí si toho všimnul Archanděl Gabriel a zase ji stáhl dolů na zem. Volal přitom: „Kameni, ty přece do ráje nepatříš!“ Proto jsou na okraji skály vidět otisky Gabrielových prstů.

Od té doby se říká, že kámen visí ve vzduchu. Jemně pluje prostorem, ale až se objeví Mesiáš, tak se snese na zem. Aby to nebylo vidět, tak Turci raději obezdili vznášející se kámen mramorovou ohradou. V rohu skály je malá jeskyňka, kde se modlil Enoch kabalistů, David a Šalamoun židů, Ježíš křesťanů a Prorok muslimů. Na skále je malý kámen, který zakrývá Studnu Duší, které se zde po smrti shromažďují a modlí. Když v roce 1911 prováděli Britové archeologický průzkum mešity, místní obyvatelé se domnívali, že pronikli do labyrintu chodeb pod kamenem, kde mají být rovněž ukryty obrovské poklady. Ve městě to na řadu dní způsobilo velký neklid. Skála někdy nařiká.

Myslím, že z tohoto popisu je jasné, že provádět na takovém místě archeologický výzkum je nebezpečné a nezodpovědné. Já bych to nedovolil.

Moria

Chrámová hora se nazývá Moria. Jméno je možná odvozeno z myrhy, která se zde pálila jako kadidlo. Je to hora setkávání židovských kmenů, hora, kde málem došlo k obětování Izáka. Ten na tomto místě uviděl ohnivý sloup spojující zemi a nebe, takže jakákoliv oběť by byla již zbytečná. Pod horou je jeskyně, v níž sídlí silné větry, které se podobají hrozivému hněvu Božímu rozsévanému po celém světě. V této jeskyni vznikají světové války, zde je zřídlo holocaustu, oběti, která nebyla Bohem zastavena. Ohnivý sloup nevyšlehl onehdy z hory, ale z Osvětimi a Terezína.

Postavení chrámu se základy nad propastí bylo jednou ze sedmi věcí, které byly rozhodnuty ještě před stvořením světa. Král David se prokopal do této propasti, z níž vytryskla voda a málem by zaplavila svět, kdyby do ní nehodil střep-ostraku s tajným jménem Božím. Chrám může být zničen, Jeruzalém může být zničen, ale jenom na Zemi. Na nebi bude stát dál a sloužit jako vzor, až přijde čas obnovy.

Svět je zabalen, ale nad Jeruzalémem je díra

Každá duše je zabalena do obalů, které si můžeme představit jako oděvy nebo v horším případě jako bandáže mumie. Kvalita oděvu závisí na okamžiku a místě zrození. Duše člověka či místa je nejprve nahá, stojí před Věčností, ale pak sestupuje stále hlouběji do hmoty. Klesá sférami planet a v každé sféře se jí dostane jedné vrstvy, jednoho oděvu. Celá Země a všechna její místa jsou tak obalena několika vrstvami, které jí vtiskují charakter. Ten se neustále mění, protože hvězdy putují, a tím jejich vlivy slábnou nebo sílí. Nad Jeruzalémem je však proražena díra. Proto sem putují poutníci, neboť jejich modlitby zde snáz prochází do nebe. Jeruzalém je brána, kudy mohl Prorok Muhammad vstoupit do nebe a kudy putují andělé sem a zase tam. Už o tomto místě víme dost na to, abychom mohli odhadnout, že to jsou andělé Božího požehnání i Božího hněvu. Nevíme jenom, kterých je v této době víc.

Jeruzalémské jeskyně

Jeruzalém byl osídlen tak dlouho a tak početným národem, že v prakticky každém dostupném skalním výchozu nalezneme skalní hrobku, starou cisternu nebo alespoň základy nějakého domu. Většina těchto míst je opředena nějakými legendami a každá nápadnější hrobka je připsána alespoň judským králům. V mýtických jeskyních zpívají duše, přebývají uvězněni démoni, lampy hoří věčným světlem. Běžně se stává, že původní cisterna je využita jako hrobka a z hrobky se naopak stane obydlí či stáj, jak dosvědčují otvory po komínech a ohništích. Pokud je hrobka poblíž nějakého svatého místa, je okamžitě považována za nějaké poutní či zázračné místo třeba za hrob Josefa a Nikodéma, jako je tomu v autenticky zašedlé Koptské (Syrské) kapli kostela sv. Hrobu. Joseph Flavius na několika místech realisticky hovoří o tajných chodbách pod chrámovým okrskem, z nichž byla zatím objevena jen část. Skutečně důležitá jsou v Jeruzalémě dvě podzemní místa – krasový systém Gihonu a lomy krále Šalamouna. Gihon je přirozený periodický krasový pramen, který několikrát za dne mění svoji vydatnost. Je přístupný ze zbytků bývalé věže v Kidronském údolí. Pramen byl kolem roku 700 před Kristem jímán tunelem a veden dovnitř za hradby města k rybníku Siloe či Siloam. Celý půl kilometru dlouhý podzemní systém začíná přírodní jeskyní, která přejde do tunelu vytesaného ve skále. Denní kapacita pramene je 200–1000 kubických metrů vody, což v dobách obležení dostačovalo celému městu. Na obou koncích vodního tunelu se konaly slavnosti a kulty vodních sil.

Poblíž Damašské brány leží vchod do Ezechiášovy (jinde je označována jako Zedechiášova) jeskyně neboli do lomů krále Šalamouna. Šikmo klesající pytlovitá prostora sestupuje zhruba

dvacet metrů pod zem a téměř čtvrt kilometru pod staré město. Jedná se o antický podzemní lom, který byl v provozu nejspíš v období druhého chrámu, a to možná hlavně během Herodových přestaveb města, tedy pár desítek let před Kristovým narozením. Je to největší umělá prostora v celém Izraeli.

V roce 1854 kráčel známý biblický badatel James Turner Barclay se svým synem a jeho psem podél jeruzalémských hradeb. Pes se náhle ztratil, načež slyšeli jeho vytí z nějakého podzemního otvoru. Rozšířili otvor a psa vytáhli. Podle ozvěny jim však bylo jasné, že neznámá dutina pokračuje hluboko pod město. Další den navečer vyšel Barclay se dvěma kolegy za hradby a společně počkali, až padne večer a brána bude uzavřena. Protáhli se dovnitř a užasli nad obrovským prostorem, který objevili. Hlavní chodba je 230 metrů dlouhá, rozšiřuje se místy až na 50 metrů. Průměrná výška je kolem šesti metrů, ale místy dosahuje až 15 metrů.

V centrální části leží Zednářský chrám, což je přibližně oválný prostor o průměru nejméně 60 metrů. Je to místo, kde probíhaly schůze členů zednářského řádu podle návrhu Sira Christophera Wrena, který svůj původ odvozuje od krále Šalamouna, prvního stavitele chrámu. Jeden český zednář mi řekl: Ano v tomto prostoru jsme i my prováděli drobnou rituální práci.

Závěr: něco velkého uvnitř dýchá

Zev Vilnay píše, že Boží Přítomnost věčně zůstává v základu Hory Moria a že se ve skrytých a tajemných vlnách šíří za Zed' nářků a pak se opět stahuje. Něco velkého uvnitř dýchá. Přítomnost se může zjevit jako tvář černé ženy vystupující ze Západní zdi. Jiní říkají, že Přítomnost se podobá ptáku. Je jím nejspíš holubice, která značí opětné spojení židovských kmenů v míru a požehnání. Možná, že z této staré jeruzalémské symboliky, kterou ruští umělci židovského původu nejspíš znali, vznikly papírové holubice míru nošené na prvomájových průvodech.

Včera jsem se vrátil z Jeruzaléma a dnes píši tento výčet, abych nezapomněl. Právě probíhá sedmý den bojů o Gazu. Hamás stále vypouští podomácku udělané rakety a Židé již provedli na 700 odvetných leteckých úderů. Zatím přišlo o život skoro 400 lidí. V Jeruzalémě je na povrchu klid a větší pohoda, než jaká byla v předvánoční Praze. Pod povrchem doutnají dávné strachy. Nepřátelé Izraele jsou mocnější než kdykoliv před tím. Evropské státy jako Francie či Holandsko jsou plné arabských imigrantů a snaží se s nimi nějak vyjít. Holocaust není zapomenut, ale je připomínán méně než během šestidenní války. Arabská porodnost je vyšší

než židovská, a tak v roce 2040 mohou být Židé ve svém státě menšinou. Je čeho se bát.

Navíc je zde historie města, která je spíš dějinami Božího hněvu než požehnání. V závanech strachu procházejícího městem ožívají staré nenávisti i modlitby.

Lidé si již zvykli. Dál zpívají rytmické písně, berou se kolem ramen a tančí. Kolikrát již tuto situaci zažili! Za Babyloňanů, Římanů, Peršanů, křižáků a mnohokrát během muslimské éry. Atmosféra strachu a obležení však aktivuje Přítomnost Boží. Je zde zároveň cítit větší naději než v dobách konzumního míru. Evropa a Česká republika odtud vypadá víc bezradná, nemocná a ztracená v proudu času než Izrael se vši svojí nejistou budoucností.

Jeruzalém se svými falešnými místy a upřímnými poutníky je spíš učebnicí toho, co *není* náboženství. A přesto nakonec zůstane pár procent něčeho nevysvětlitelného. Kupodivu to je vázáno na místo a člověk ani nemusí být vědma, aby uhádl, že toto místo je Chrámová hora. Nelze se jí vzdát, protože se nevzdáváme rodného kraje ani svých dětí.

Skoro všechna starobylá místa v Jeruzalémě si již rozebraly církve, spolky a různá bratrstva. Vtiskly jim svůj náboj a náboženský či národnostní význam. Pro nás ostatní však zůstala důležitá a teprve nedávno odkrytá místa archeologických výkopů při Jižní ohradní zdi Chrámové hory. V místech, kde se setkává Jižní a Západní zeď vede stará cesta obklopená obchody a lázněmi. V těchto místech u obrovských kamenů Herodovy opěrné zdi má člověk pyramidální pocit, což je součet času, obrovitosti a nějakého mystéria.

Další klíčový topos jsou Krtčí brány Jižní zdi. Vede zde malý kus cesty z doby prvního chrámu, tedy místo, kudy chodil David i Šalamoun. Po dobu jednoho století tudy – zejména západněji položenou dvojitou branou pod dnešní Nejzazší mešitou Al Aksa – procházeli poutníci Druhého chrámu. Byl mezi nimi – a to pravděpodobně při třech návštěvách do roka – nejméně padesátkrát Ježíš a mnohokrát každý z apoštolů. Byl mezi nimi i Josephus Flavius, všichni farizejové a zákoníci té doby. Lidé, kteří Ježíše vítali i ti, kdo si přáli jeho ukřižování. V Jeruzalémě neexistuje podobně univerzální místo, které by patřilo vrahům i světcům.

Průchod branou má v sobě vždy něco krásného, ale průchod podzemní branou na sluncem osvětlenou a zlatem a stříbrem pokrytou plošinu musel lidem brát dech. Navíc k chrámu vystupovali zespodu z centrálního údolí, což je jediné místo, odkud se chrámová plošina tyčí jako nedobytná pevnost proti obloze.

Ale ani krajinná dispozice, ani strohá a ohromující architektura nevysvětlí pocit, který není mojí metaforou ani pěkným literárním příměrem, ale zprávou poutníků mnoha staletí o zdi, za kterou něco velkého naslouchá a dýchá.

Poznámka: Korán je citován v překladu I. Hrbka (Odeon, Praha 1972). Věcné údaje jsou převzaty z kritického průvodce: *Eliyah Wager Illustrated Guide to Jerusalem* (Keter Publishing, Jerusalem 1988). Pověsti jsou citovány dle vynikajícího trojdílného souboru Zeva Vilnaye, jehož první díl je věnován Jeruzalému „*Legends of Jerusalem*“, který byl naposledy vydán v roce 2004 nakladatelstvím a pověstným antikvariátem *Sefer Ve Sefel* sídlícím na ulici *Yaabetz* v Novém Jeruzalémě. Další údaje byly čerpány z expozic *Israel Museum*, *Bible Lands Museum*, *Rockefeller Centre*, *Robertson Centre* a materiálů archeologických a historických expozic (např. *East Jerusalem Development Ltd. – tourist sites*). Jedna z nejpoutavějších a nejohroženějších knih celé světové literatury všech dob je *Válka židovská od Josepha Flavia* (Odeon, Praha 1965, překlad J. Havelka a J. Šonka). Přírodní poměry jsou popsány v obsáhlé monografii *A. Suchantke et al.: Mitte der Erde. Israel und Palästina in Brennpunkt natur- und kulturgesichtlicher Entwicklungen*, Verlag *Freies Geistesleben*, Stuttgart 1996.